

MODRÁKOVÁ, Renáta – VOJTÍŠEK, Jan et al. *Kniha a závoj: 1100 let od úmrtí kněžny a světice Ludmily*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2022. ISBN 978-80-7050-768-1.

Svatoludmilské jubileum připomínající 1100 let od smrti první české světice naplnilo svůj cíl, protože úspěšně oživilo odkaz svaté Ludmily, a to jak v odborných kruzích, tak mezi širokou veřejností. Během jubilejního roku proběhla celá řada kulturních, společenských, odborných a duchovních aktivit, které směřovaly nejen k připomenutí této osobnosti a k posílení úcty k ní, ale rovněž k prohloubení vědeckého bádání a hledání nových souvislostí. Výsledkem byl i výrazný nárůst počtu knižních titulů a článků věnovaných tomuto tématu, svou intenzitou daleko přesahující běžné „nejubilejní“ období. Dalším pilířem jubilejních oslav bylo pořádání výstav, z nichž mezi nejvýznamnější patřila výstava realizovaná Národní knihovnou České republiky *Kniha a závoj: 1100 let od úmrtí kněžny a světice Ludmily* (13. 12. 2021 – 30. 1. 2022), z níž částečně vychází i stejnojmenná recenzovaná publikace. Knihu připravili pracovníci oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny České republiky Renáta Modráková a Jan Vojtíšek spolu s kolektivem dalších autorů.

Hlavním cílem knihy je předložit celkový obraz toho, jakým způsobem se osobnost svaté Ludmily a její působení

propsalo do písemné kultury českého středověku a novověku. To lze tušit již ze samotného názvu titulu *Kniha a závoj*, který autoři hned v úvodu vysvětlují (s. 7). Oba motivy úzce spojují s životem a odkazem světice: kniha jakožto symbol vzdělanosti a myšlenek je médiem, do jehož stran se, ať již ve formě rukopisu, či knihtisku, otiskla Ludmilina osobnost. Závoj pak symbolizuje v jedné rovině její exkluzivní status manželky knížete a matky jeho nástupců a v druhé nástroj jejího umučení a zároveň oslavení.

Publikace je, v návaznosti na strukturu výše zmíněné výstavy, rozdělena do dvou základních částí – na část obsahující osm tematicky uzavřených statí reflektujících odraz svaté Ludmily v písemných dílech různého charakteru (s. 9–140) a na katalog shromažďující jednotlivé exponáty, které byly vybrány do výstavy (s. 143–249).

V první stati nazvané **Ludmilin život** (s. 9–20) se Jakub Izdný věnuje základním životopisným datům, která jsou v důsledku strohosti pramenů (tak typické pro raný středověk) stále živě diskutována. Druhá stať sestavená kolektivem autorů systematicky sleduje **Svatoludmilský kult** (s. 21–54), a to od jeho počátků včetně výskytu v nejstarších legendách (Jakub Izdný, s. 21–24) a jeho pěstování v klášteře benediktinek svatého Jiří (Renáta Modráková, s. 24–42) přes rostoucí význam v době lucemburské (Lenka Panušková, s. 42–46) a naopak marginalizaci během husitského a pohusitského období (Ota Halama, s. 46–48) až po získání nového prostoru, podmínek a funkcí během pobělohorské rekatolizace (Jiří Mikulec, s. 48–54). Můžeme tak pozorovat dynamický rozvoj kultu s jeho obdobími rozkvětu i úpadku, která do značné míry vyplývala ze situace ve společnosti a z jejich potřeb.

Počátek kultu lze sledovat již od okamžiku Ludmiliny smrti, avšak zásadní pro jeho rozvoj byl přístup knížete Václava, který ho podepřel přenesením jejích ostatků do Prahy, konkrétně do kostela svatého Jiří. Právě odtud byly od sedmdesátých let 10. století po čtyři staletí vedeny neúnavné snahy zdejší komunity benediktinek o rozšíření kultu svaté kněžny do pražské diecéze, což se zračí i ve svatojiřských rukopisech liturgie hodin, vztahujících se k svatoludmilským svátkům. Jedná se především o úryvky z *Kristiánovy legendy*, podrobně rozebrané v příslušné části této stati v recenzované knize. Kult svaté Ludmily se rozvíjel ruku v ruce s dobovou zbožností, čemuž odpovídá také vznik skvostných relikviářů s jejími ostatky a řada jejích vyobrazení ve společnosti dalších českých světců v době lucemburské. V následujícím husitském období, kdy byly tyto způsoby prokazování úcty svatým (a komunikace s nimi) značně zproblematizovány, je patrný úpadek zájmu o svatou Ludmilu, a to nejen v řadách husitů, ale i katolíků.

Velkých změn doznala úcta ke svatě po bitvě na Bílé hoře, kdy se role světců jako přímělců stala jedním z důležitých nástrojů rekatolizace. V rámci dobového kontextu získal kult svatě Ludmily ideální podmínky k rozvoji, což se odrazilo i v literární tvorbě (martyrologia, modlitební knihy, homiletická a hagiografická literatura) nebo v enormním nárůstu výskytu tohoto patrocinia včetně rozvoje poutních míst. Na příkladu života svatě Ludmily byly předkládány důvody k legitimizaci katolicismu v Čechách, kdežto reformační snahy, interpretované jako nebezpečné kacířství, byly spojovány s pohanstvím.

V třetí statí je sledovaná **Ludmila ve svatováclavské legendě** (s. 55–72). Postupuje se chronologicky od počátků svatováclavského kultu a nejstarších legend (Jakub Izdný, s. 55–57), dále vrcholným středověkem (Lenka Panušková, s. 58–64) se zvláštním zřetelem na období utrakvismu (Ota Halama, s. 64–67) až do období pobělohorského (Jiří Mikulec, s. 67–72). Celá stať je pojednána v zajímavé perspektivě vzájemného vztahu mezi kulty svatých Václava a Ludmily. Na jednu stranu je svatá Ludmila po celou dobu ve stínu svého vnuka, ale zároveň lze předpokládat, že nebýt jeho, mohla její památka dávno upadnout v zapomnění. Není pochyb, že oba příběhy se vždy doplňovaly, ale jejich konkrétní podoba je zastřena stavem pramenné základny, ovlivněné nejen její raně středověkou datací, ale také tlaky a „politickými objednávkami“ dané doby. S jasným záměrem se svatováclavskými legendami pracoval Karel IV., který se jejich prostřednictvím přihlásil k svým svatým přemyslovským předkům a oba kulty tak zapojil do své politické a religiozní koncepce zachycené v řadě rukopisů doplněných iluminacemi. V kontrastu s tím lze sledovat úpadek kultu v následujících staletích, kdy je z českých světců výrazněji připomínán jen svatý Václav. V době pobělohorské získal kult svatě Ludmily na nevídané síle. Její role – vnukova průvodkyně a rádkyně, vychovatelka ve víře kladoucí důraz na vzdělání, šířitelka pravověrného křesťanství – měly podporovat a potvrzovat rekatolizační snahy po obnovení pravověrné katolické víry z doby před vypuknutím reformace. Z podobných důvodů byla šířena i genealogická konstrukce přímého příbuzenství mezi Přemyslovci a Habsburky utvrzující dynastické nároky vládnoucího katolického rodu na český trůn.

Svatá **Ludmila jako součást panteonu českých svatých** je tématem čtvrté statí (s. 73–80) rozdělené na dvě epochy – středověkou (Jakub Izdný, s. 73–76) a barokní (Jiří Mikulec, s. 76–80). Obě tato období spojuje přesvědčení, že sbor zemských patronů v čele se svatým Václavem jako nebeským vladařem Českého království měl především ochrannou funkci. V baroku byli čeští světci využiti k rozvoji zemského patriotismu a barokního vlastenectví, navíc s odkazem na dávnou katolickou pravověrnost místního obyvatelstva, ke které bylo potřeba se vrátit.

Následující stať nazvaná **Ludmila v dějepisectví** (s. 81–95) přináší několik chronologicky uspořádaných pohledů na obraz svatě Ludmily v historiografii. Otisk její osobnosti a života je zkoumán ve středověkém dějepisectví (Jakub Izdný, s. 81–84), v pramenech pocházejících z pohusitského a předbělohorského období (Ota Halama, s. 85–87) a dále v materiálech z období baroka. Celá stať je pak uzavřena sondou do nové etapy nakládání

s prameny spojené s osvícenskou kritikou (Jiří Mikulec, s. 87–95). Hned v úvodu je upozorněno na skutečnost, že až do nástupu osvícenské historické kritiky nebylo rozlišováno mezi historiografií a hagiografií a svět legend a prostý popis skutečností splýval v jedno. V období reformace se Ludmila dostala do textů řady kronik, ale většina z nich vycházela z *Pasionálu* z roku 1495 a svatou Ludmilu představovala jako významnou zbožnou ženu s přímou vazbou na vládnoucí rod přijímající podobojí. V baroku byl životní běh svatě Ludmily využíván především k zdůvodnění plošné rekatolizace, ale zároveň je možné setkat se se snahami upřesnit chronologii jejího života a zasadit ho tak do širšího kontextu českých dějin. Zvláště živá byla diskuze o původu Staroboleslavského Palladia a jeho vazbě na světici, ovšem stále pod silným vlivem hagiografického ducha a vrcholně středověkých a raně novověkých fabulací. Teprve s osvícenstvím se začal rozvíjet kritický pohled na dosavadní pojetí dějin, a tedy i příběh svatě Ludmily. Tento přístup je v dané statí jasně ilustrován na práci Gelasia Dobnera, který se ve svém díle *Annales Bohemorum* vyrovnal s textem *Kroniky české Václava Hájka z Libočan*. V rozebíraných dílech je patrná skepse k některým náboženským hodnotám, za jejíž cíl však nelze považovat zpochybnění svatosti a kultu svatě Ludmily, ale spíše očištění jejího obrazu od nánosů nepůvodních vrstev a přiblížení se ke skutečné podobě světice.

Zajímavé pohledy na Ludmilu přináší také homiletická literatura, jejíž reflexi nabízí šestá stať knihy **Ludmila v kazatelství** (s. 97–102). V souvislosti s charakterem pramenné základny je možné se s kázáními vztahujícími se k svatě Ludmile setkat až od pozdního středověku, kdy je také zaznamenán jejich vrchol, alespoň co do četnosti. To může působit vzhledem k husitskému hnutí překvapivě (Ota Halama, s. 97–100), a o to překvapivější je úpadek svatoludmilské homiletiky v období baroka (David Mach, s. 100–102). Kázání utrakvistů se zaměřovala především na Ludmiliny ctnosti, jimiž byla dávana za příklad věřícím. Spíše než o hagiografické motivy se kněží opírali o biblické citáty, zvláště kladli důraz na to, že Ludmila často přijímala eucharistii, a to podobojí. Počet dochovaných kázání vztahujících se k Ludmile se postupně snižoval a v 16. století už se skoro nevyskytovala. Minimální výskyt Ludmily v homiletické literatuře doby pobělohorské lze vysvětlit i tím, že v tomto období nepatřila mezi nejpopulárnější světce.

Následující stať zaměřená na téma **Ludmila a hudba** (s. 103–126) přináší odraz toho, jakým způsobem se úcta k svatě Ludmile zapsala do hudebních dějin českých zemí. Naprostá většina dochovaných děl je liturgické povahy a jistě nepřekvapí, že s prvními doklady se setkáváme v prostředí kláštera benediktinek u svatého Jiří na Pražském hradě (Renáta Modráková, s. 103–106). Postupné rozšiřování svatoludmilského kultu se projevilo i v zařazování zpěvů vztahujících se k ní do graduálů a kancionálů, a to bez ohledu na konfesi (Tomáš Slavický, s. 106–116), a později také v komponování mešních zpěvů v barokním slova smyslu (Tomáš Slavický, s. 123–126). Současně je možné pozorovat proniknutí svatoludmilského kultu do lidových písní, v čemž lze vystopovat zdomácnění jejího kultu napříč všemi vrstvami společnosti (Lucie Heilandová, s. 116–122). Nejstarší zpěvy reprezentují gregoriánský chorál vysoké úrovně a většina z nich byla součástí latinské liturgie

hodin. První překlady svatoludmilských zpěvů do češtiny jsou dochovány od dvacátých a třicátých let 16. století a od století následujícího se Ludmila dostala i do populární lidové literatury včetně značného množství kramářských tisků. V nich byl opěvován především Ludmilin životní osud a její zbožnost a ctnosti, pro které byla dávána křesťanům za příklad.

Poslední stať první části knihy zkoumá důležitou složku druhého života světice. Analyzuje, jak významnou úlohu hrála svatá **Ludmila jako přímlyvkyně** (s. 127–140), a to jak ve středověku (Renáta Modráková, s. 127–130), tak především v raném novověku (David Mach, s. 130–140). Prosby o přímlyvu adresované svaté Ludmile se v písemných pramenech objevují až ve 13. století, a to především v prostředí kláštera svatého Jiří na Pražském hradě. V širším církevním (katolickém) kontextu se se svatou Ludmilou jako přímlyvkyní setkáváme zejména od 16. století, kdy byly modlitby k ní (včetně jejího vyobrazení) zařazeny do populární a opakovaně vydávané modlitební knihy *Hortulus animae*. Ludmila byla žádána o přímlyvu za stálost ve víře, aby prosebníkům dopomohla k odpuštění hříchů a ke spáse. V téže době je Ludmila žádána o přímlyvu i v řadě modlitebních knih orientovaných úzce na zemské patrony. V tematicky šířeji koncipovaných modlitebních knihách se vyskytovala, v kontrastu s dalšími zemskými patrony, jen vzácně. Prosby o přímlyvu k ní byly vysílané i v modlitebních knihách ovlivněných osvícenstvím, ačkoli v mnohem racionálnějším a pragmatictějším duchu než v předchozích etapách.

První část knihy přinášející mnohavrstevný a interdisciplinárně pojatý obraz svaté Ludmily a úcty k ní je opatřena stručným závěrem (Renáta Modráková – Jan Vojtíšek, s. 141–142), z něhož vysvítá zdařilé vymezení jednotlivých statí, které skládají ucelený, hodnotný a v mnohém nový pohled na světici. Závěr byl zároveň v překladu použit jako anglické resumé, umístěné na konci knihy.

Druhou část knihy tvoří katalog celkem 51 exponátů instalovaných na výše zmíněné výstavě *Knih a závoj: 1100 let od úmrtí kněžny a světice Ludmily* (Lucie Heilandová, David Mach, Renáta Modráková, Jan Vojtíšek, s. 143–249),

kteří bez výjimky pocházejí z fondů Národní knihovny České republiky. Hesla jsou řazena chronologicky od nejstaršího a zahrnují 14 rukopisů a 37 tisků. Jednotlivé položky uvádějí autora (pokud je znám), název, nakladatelské údaje, dataci, signaturu, základní technické údaje, bibliografické odkazy, popis s rozбором svatoludmilské tematiky v daném exponátu a barevný obrazový doprovod. Celkem 14 hesel je navíc opatřeno funkčními QR kódy odkazujícími na záznamy v digitální knihovně *Manuscriptorium*.

Je třeba ocenit velký důraz kladený na sledování vizuální stránky vývoje kultu svaté Ludmily na základě kvalitního barevného obrazového materiálu, který je díky uspořádání knihy do dvou částí bohatší i o díla pocházející z fondů jiných institucí, nejen z Národní knihovny. Jediné, co lze vytknout, je nedostatečné propojení obou částí knihy, kdy stať v první části nevyužívají potenciálu odkazů na jednotlivé exponáty, ačkoli se o nich text výslovně zmiňuje, a naopak u katalogových hesel chybí odkazy do textů statí. Při studiu knihy pak vzniká dojem, že obě části spolu nejsou v dostatečném dialogu. Snaha o provázání obou segmentů knihy je pozorovatelná v seznamu vyobrazení, kde vyobrazení katalogových hesel v číselné řadě navazují na čísla obrazů v textu. Stejný princip lze nalézt i v uspořádání rozsáhlé bibliografie a v pečlivě vypracovaném jmenném a místním rejstříku.

Knih naplňuje svůj záměr vytýčený v úvodu, „představit odraz svaté Ludmily v písemné kultuře českého středověku a novověku“. Zvolená dílčí témata přinesla vedle již známých údajů také nové poznatky a odhalila další zajímavé souvislosti, z nichž vyplynula i nová témata pro bádání. S jistotou lze říci, že kniha svou originalitou a jinakostí v pozitivním slova smyslu popřela obavy svých editorů, aby nebyla „jen další položkou do bibliografie svaté Ludmily“, ale naopak dostala svého cíle nabídnout „i nový úhel pohledu na naši první křesťanskou kněžnu a světici“.

Martina Vodáková

Knihovna Národního muzea
oddělení časopisů
Královská obora 56
170 76 Praha 7